

УДК 930.85:008(477)

УКРАЇНА ЯК ГЕОІСТОРИЧНА КРАЇНА І ГЕОПОЛІТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ

Олександр МОСТЯЄВ

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Анотація. У статті зроблено аналіз наукового контексту терміна «Україна як геополітична реальність» як інтегративного терміна українознавства. Показано, що цей термін може застосовуватися лише до України, починаючи з 1917 р. Тому замість нього запропоновано і теоретично обгрунтовано розглядати Україну як окрему геоісторичну країну.

Ключові слова: українознавство, геоісторична реальність, геополітична реальність, геоісторія, європейська цивілізація.

УКРАИНА КАК ГЕОИСТОРИЧЕСКАЯ СТРАНА И ГЕОПОЛИТИЧЕСКАЯ РЕАЛЬНОСТЬ

Александр МОСТЯЕВ

кандидат философских наук, старший научный сотрудник Центра украиноведения философского факультета Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Аннотация. В статье сделан анализ научного контекста термина «Украина как геополитическая реальность» как интегративного термина украиноведения. Показано, что этот термин может применяться только к Украине, начиная с 1917 г. Поэтому вместо него предложено и теоретически обосновано рассматривать Украину как отдельную геоисторическую страну.

Ключевые слова: украиноведение, геоисторическая страна, геополитическая реальность, геоистория, европейская цивилизация.

UKRAINE AS A GEOHISTORICAL COUNTRY AND GEOPOLITICAL REALITY

Oleksandr MOSTIAEV

Candidate of Sciences (Philisophy), senior researcher of Ukrainian Studies Center at Philosophical Faculty of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Annotation. In the article the author analyzed the scientific context of notion «Ukraine as a geopolitical reality» as integrative term of Ukrainian studies. It is shown that this term can be applied to Ukraine since 1917. The author proposed and theoretically substantiated the idea to consider Ukraine as a geohistorical country.

Key words: Ukrainian studies, geohistorical country, geopolitical reality, geohistory, European civilization.

Науково обґрунтована концепція безперервності українського історичного процесу, яка охоплює всі його виміри, є головною інтегративною парадигмою в українознавстві. Однак через несталість, ритмічність українського державотворчого процесу від самого початку в українознавстві виникла потреба у синтетичному обґрунтуванні не просто його спадкоємності, а системного характеру. Вона була обґрунтована у концепції М. Грушевського, який довів провідне значення території (єдності українських земель) як одного з головних чинників цієї історичної системності. Розвиток ідей М. Грушевського та С. Рудницького у наших українознавчих дослідженнях [6] зумовив запровадження поняття «Україна як геополітична реальність», яке запропонував В. Крисаченко [5, с. 6].

Вважаємо, що Україна на підставах етнотериторіальних та геоecологічних характеристик є об'єктивно виокремленою територією на поверхні Землі. Як територія вона має виразну окресленість, відмінність як географічного, так і етнотериторіального та культурно-політичного характеру. Як природна територія Україна має по власній периферії деякі виразні межі – болота Полісся на півночі, узбережжя Чорного та Азовського морів на півдні, а також регіон Карпат та нижній Дунай – на заході. Інші кордони менш виразні і є доволі відкритими: на заході – приблизно територія між Західним Бугом та Віслою, на сході – Дон та Сіверський Донець, на півночі – лісові обшири. Це зумовило відносну автономію історико-політичних, економічних та соціокультурних процесів на цій території. Саме тому, як довів В. Крисаченко, античні, римські, середньовічні візантійські, західні

та арабські джерела минулого доводять сталість геопросторового сприйняття та образу України з межами приблизно по згаданих об'єктах [4]. Проте відкритість кордонів на північному заході, північному сході та сході сприяла експансії через них чужоземних держав і народів, зокрема – з Великого Євразійського Степу.

Незважаючи на це, простежується геопросторова спадкоємність державотворчого процесу, оскільки потестарні та протодержавні утворення і держави, що формувалися на цій території, тяжіли до її об'єднання та (за винятком Київської держави) не виходили за її межі. Політична консолідація та поява на карті світу держави Україна – природний підсумок як об'єктивної окремішності даної території, так і самоорганізації українців – провідного суспільствотворчого етносу на ній.

В. Крисаченко під геополітичною реальністю розумів певну просторову окремішність на поверхні планети, яка має виразну біосферну специфіку, сформувалася завдяки своєрідності етносоціальних та еколого-географічних умов, людність якої протягом тривалого історичного часу тяжіє до консолідації та інтеграції [4]. Але у такому визначенні взагалі відсутня політична складова. «Політичний», за значенням, передбачає – державний.

Дійсно, в українських соціальних науках, як-от цивіліологія, геополітика чи політологія, термін «геополітична реальність» останнім часом досить широко використовується, але при цьому завжди присутній політичний контекст.

Для того, щоб бути геополітичною реальністю від початку I тис. до н. е., необхідно, щоб на території України постійно відтворювались приблизно в її

межах держави або інші політичні утворення, нехай під різними назвами та з різними політичними устроями. Згідно з визначенням В. Булгакова, геополітична реальність – це своєрідна конкретно-історична форма даності (усвідомлення) об'єктивної геополітичної *ситуації* суб'єкта геополітичного пізнання та практики [3]. Носієм такої даності є різні форми *соціальності*. Звідси геополітичними реальностями визнаються:

держави;

автономні територіальні одиниці в межах держав;

локальні цивілізації;

світовий та регіональні політичні устрої.

Тобто суб'єкти пізнання мають усвідомлювати саме *геополітичну* ситуацію, а не географічну чи якусь іншу. Якщо дана територія сприймається як ціле і навіть є соціальним цілим протягом століть, щоб сприйматися як політична, вона має характеризуватись безперервною спадкоємністю політичного устрою. Тобто у використанні поняття «геополітична реальність» необхідно враховувати історичний контекст. Але якраз історія свідчить про періодичне переривання державотворчих процесів на території України. Інакше кажучи, на території України геополітичні реальності то з'являлися, то на деякий час зовсім зникали, будучи поглинені геополітичними реальностями, осередки яких перебували на інших територіях. Тобто можна говорити про відновлення чи повернення України як геополітичної реальності, а не про безперервність існування геополітичної реальності. Наприклад, загальноновизнаним є те, що Річ Посполита I як геополітична реальність зникла у 1795 р., а відновилася як Річ Посполита II лише

у 1918–23 рр. у дещо зміненому вигляді. Однак навіть Польща, Варшавське герцогство та царство розглядаються як інші геополітичні реальності, оскільки вони мали і суттєво різний територіальний та національний склад.

Тож чи ми маємо право говорити про Україну як безперервну *геополітичну* реальність від I тис. до н. е. дотепер? Ні, бо об'єктивна геополітична ситуація на території України постійно змінювалась: країна була то суб'єктом, то об'єктом геополітичних процесів, причому змінювались і самі геополітичні суб'єкти на її території; в її межах формувались дуже різноманітні політичні утворення, які інколи поширювались за її межі, інколи звужувались до невеликих регіонів чи зникали. Крім того, геополітичні реальності, будучи політичними утвореннями, мають чіткі політичні кордони, між наголошували лише на приблизності кордонів «України як геополітичної реальності».

Кіммерійське потестарне утворення, очевидно, було розташоване лише на півдні України. Територія Великої Скіфії вже наближалася до території сучасної України. Але після IV ст. до н. е. не існувало політичного утворення, яке об'єднувало більшість українських земель. Київська держава значно виходила за межі території України. Її нащадки – руські князівства – проіснували як локальні геополітичні реальності на теренах України у складі Великого князівства Литовського певний час, але останнє з них зникло у 1471 р. Тобто всі ці утворення не об'єднували Україну хоча б приблизно у межах, що ми визначили її як окремішність.

Потому безперервність геополітичного процесу була втрачена і відновилася

лише у Запорозькій Січі з середини XVI ст. та Гетьманщині з середини XVII ст., але знову була втрачена у 1775 р. А крім того, слід згадати ще про іншу геополітичну реальність територіального утворення в Україні – Кримське ханство від початку XV ст. до 1783 р., яке корелювало з південною степовою геокультурною областю України.

У періоди бездержавності терени України входили до інших геополітичних реальностей – Великого Литовського князівства, Польського королівства, Речі Посполитої, Російської імперії.

Саме тому більшість дослідників, які використовують термін, визнають, що Україна як геополітична реальність уперше постала лише у 1917 р. (Н. Ісакова, В. Піскун, В. Солдатенко, В. Танцюра, М. Яцюк та ін.).

Тоді, вочевидь, термін слід уточнити.

Насправді виразно виокремлені у геопросторі реальності існували та існують, і це – не тільки географічно ізольовані великі острови чи півострови, але і як відносно ізольовані природними межами (гірськими хребтами, річищами великих «світових річок», контрастними межами ландшафтів) територіальні окремішності, в яких завдяки відносно виразним природним межим розвивалися закономірні для даної території геокультурні процеси.

Власне, такі реальності в американській етнології називають Cultural Areas, що можна перекласти як «культурні області». Саме подібні геокультурні реальності існували не тільки у доколумбові часи на території Америки, але і в інших країнах. Втім вони характеризувалися типовою відносно однорідною культурою або комплексом культур, тісно пов'язаних із природокористуванням

залежно від пануючого типу ландшафтів. Синоніми такого поняття – культурний простір, культурна провінція, етно-географічний район. Термін застосовується в географії, антропології та інших суспільних науках, дотичних до географії. В їхніх межах спільноти мали багато спільних культурних рис, що виразно відділяли їх від інших подібних, хоча, звісно, ці риси були зумовлені саме географічними особливостями [12].

Проте визначення теренів України як єдиної культурної області неможливе, адже «Україна як геополітична реальність» (у раніше запропонованому тлумаченні) включає різні геокультурні області – лісостепову з прилеглим лісом та степову з прилеглим Кримом. Це таки була геопросторова історична реальність, і аргументи на користь її існування вже опубліковані нами. Тому свого часу це зумовило потребу підтримати пропозицію розглядати Україну як «геополітичну реальність» з принаймні початку залізного віку. Так, це була концепція, яка об'єднала два взаємодійних зустрічних потоки соціальної активності: військової, торговельної та колонізаційної – давньоруських племен, українського козацтва та українських селян, спрямованої на Степ з прагненням вийти до узбережжя Чорного моря; і зустрічної активності киммерійців, скіфів, Кримського ханства, спрямованої на Лісостеп. Це була історія не просто територіально окресленого, але й етнічно, економічно та культурно пов'язаного регіону, тобто *геоісторична реальність*. Саме такими реальностями слід вважати виокремлені природними межами території, народи яких підтримують культурну взаємодію та тяжіють до інтеграції (як, наприклад, Апеннінський півострів, Японські

острови та ін.). Саме так можна розглядати великі відокремлені від материків острівні системи та півострови, котрі, незважаючи на мозаїчність населення та різноманітні етнічні інвазії, характеризувалися спільними соціокультурними та економічними процесами і, врешті, перетворювались на геополітичні реальності. Але так само ними слід вважати і такі відносно відокремлені реальності з розмитими кордонами, як терени України, оскільки це підтверджується історичними свідченнями та дослідженнями.

Префікс «гео-» тут наголошує на географічній зумовленості виокремлення та інтеграції спільнот, а «історичний» – на часовій сталості взаємодії народів, що населяють країну. Себто йдеться не про синхронний, а про діахронний вимір цивілізаційного процесу, в якому існує історична спадкоємність геополітичних процесів, хоча у політичному вимірі вони можуть і перерватися. В цьому смислі можна внести новий контекст у розуміння геоісторії як напрямку наукових досліджень.

Власне, геоісторія як метод дослідження була вперше запропонована як «географічна концепція людства» французьким географом В. де Ла Бланшем. Більш глибокого розвитку ідея «геоісторії» дістала у працях Ф. Броделя. У своїх студіях він розглядав різні виміри історичного часу. Хоча, на його думку, позачасових структур не існує, оскільки суспільство є мінливим і динамічним, він виділяв три темпоральних виміри історичного часу, які визначаються, відповідно, структурами, циклами та подіями. І саме вищою, найбільш малорухомою темпоральністю є «геоісторія», яка вимірюється «часом дуже великої тривалості», його перебіг залежить від

структури – «займаного простору». Зокрема, саме такою структурою він вважав Середземномор'я, яке являє собою не пасивний просторово-географічний ареал, але – «героя» великої історії [2, с. 29].

Геопросторові структури задають найбільш широку перспективу соціального часу, зумовлюючи стійкість певних соціальних явищ, тобто загальний напрям соціально-економічного, політичного та культурного розвитку. Це найменш мінливі структурні реалії, що визначають межі історичних процесів. Саме такими, на його думку, є цивілізації – найбільш стійкі з людських асоціацій, «реальності часу надзвичайно великої тривалості».

З іншого боку, не географічні простори творять історію, а люди, суб'єкти цих просторів («не вода пов'язує області Середземномор'я, а морські народи»). І саме взаємодія людності та простору закладає системний характер соціальних процесів, утворюючи, у нашому розумінні, геоісторичні реальності, що розвиваються як цивілізації, країни та регіони, які відносно повільно змінюються в часі. На них накладаються більш короткі циклічні процеси середнього рівня, пов'язані зі змінами економічної та політичної кон'юнктури. Нижчий вимір часу – це звичайні історичні події (революції, реформи, війни, повстання та ін.), які вже доступні буденному сприйняттю та участі, але підлягають впливу закономірностей вищих рівнів. Інакше кажучи, історичний час можна виразити у вигляді трьох рівнів, і саме макрорівень – геоісторичний – є тим закономірним часовим виміром, який закладає напрями соціетального розвитку [1, с. 124].

Пізніше ідею геоісторії розвинув, вже у складі методології світ-системного

аналізу, І. Валлерстайн. У його розумінні світ є певною системною і структурною цілісністю, закони розвитку якої визначають траєкторії руху всіх поокремих національних суспільств і держав. Основною одиницею геоісторичного аналізу у Валлерстайна є історичні системи, які можуть існувати у двох основних формах: міні-систем і світ-систем, з них останні можуть бути світами-імперіями і світами-економіками. Під світ-економікою (поняття введено Ф. Броделем) розумівся «економічно самостійний шматок планети, здатний бути в основному самодостатнім, такий, якому його внутрішні зв'язки та обміни надають певну органічну єдність» [11]. Але з таким підходом Україну не можна розглядати як історичну міні-систему. Для І. Валлерстайна міні-системи – просторово невеликі, відносно короткочасні і культурно-однорідні локальні утворення, панівною логікою розвитку яких є реципрокний (взаємний) обмін різними благами. Власне, це те ж саме, що культурні області в антропології.

Втім хоча між цивілізаційним аналізом Ф. Броделя та світ-системним аналізом І. Валлерстайна існують суттєві розбіжності, оскільки в їх основі різні об'єкти – світ-системи та цивілізації, вони, по суті, пропонують розглядати геоісторичні реальності як ієрархічні утворення різного рівня. Цю ідею можна переосмислити інакше, виділивши три рівні геоісторичних реальностей. Тоді реальності нижчого рівня – міні-системи/культурні області (Cultural Areas).

Геоісторичні реальності середнього рівня, до яких слід віднести й Україну, природним чином виокремлені та певною мірою інтегровані завдяки діяльності соціальних суб'єктів «країни»,

які: 1) інтегрують геоісторичні області; 2) у географічному, соціокультурному та економічному вимірах відносно автономні, тобто особливості їхнього розвитку деякою мірою визначаються дією внутрішніх процесів, пов'язаною з інтегративними процесами поміж спільнот, що їх населяють; 3) є частиною геоісторичних реальностей вищого порядку – цивілізацій або квазіцивілізацій.

Тобто пропонується така геопросторова ієрархія протікання цивілізаційних процесів: культурна область – геоісторична країна – цивілізація, в якій геоісторичні країни – більш або менш сталі території синтезу етнодемографічних процесів, соціокультурних взаємодій, тенденцій до політичної інтеграції, своєрідні «плавильні котли».

Тому Україна як геоісторична реальність (країна) є часо-просторовою формою синтезу комплексу чинників:

- природні даності, що визначають специфіку географічного простору України та впливають на її розташування та відділення від сусідніх географічних просторів (Лісостеп, Степ, Карпати, Полісся, Дніпро, Дон, Дунай, Крим, узбережжя Чорного та Азовського морів);

- етноси, що відіграли вагому роль в соціокультурному розвитку України – як ті, що виникли, розвивались та взаємодіяли у межах її географічного простору (автохтонні – українці, кримські татари та ін.), так і ті, хто прийшли іззовні, але на тривалий час осіли на цій території і або були асимільовані, або збереглися як окремі етнографічні групи, а особливо – ті народи, хто поширював свій військовий, економічний та соціокультурний вплив на теренах України (кіммерійці, скіфи, сармати, євреї, торки, печеніги, половці, монголи, литовці, поляки, росіяни);

– геополітичні реальності, тобто держави, що постали на теренах України, – Скіфія, Київська Русь, руські князівства XII–XV ст., Кримське ханство (Гетьманщина + Запорожжя), (УНР + ЗУНР & УРСР & Україна).

Україна як геоісторична реальність мала здатність до автономного історичного розвитку, відіграючи роль своєрідного «плавильного котла», який інтегрував різні етнокультурні та соціальні складові. І це визначало спрямованість та циклічність її історичного часу та закономірності формування соціуму та політичних устроїв на її території.

Втім, окрім цих чинників, важливу роль у розвитку геоісторичної долі України мали інші геополітичні реальності, що відіграли вагомий роль в соціокультурних, політичних та економічних процесах на її теренах (Візантія, Болгарське царство, Велике князівство Литовське, Польща, Молдова, Трансильванія, Османська імперія, Швеція, Московія, Російська імперія, Австро-Угорщина, Німеччина, СРСР), але які сформувалися поза її межами. Їхня політична культура та активність так чи інакше не просто мали вплив, але зумовили регіональні розбіжності у межах геоісторичної країни, однак загалом не порушили її окремішності.

На вищому соціокультурному рівні на країну мав вплив комплекс загальноєвропейських соціокультурних чинників, що зумовили її цивілізаційну належність.

Слід зазначити, що у минулому деякі геоісторичні країни ставали центрами розвитку локальних цивілізацій-держав, інші – поглиналися імперіями або інтегрувалися у склад субконтинентальних цивілізацій як держави. Так, Нільська,

Месопотамська, Індська та деякі інші геоісторичні країни перетворилися на перші локальні цивілізації. В «осьовий час», зокрема завдяки виникненню світових релігій, сформувалися субконтинентальні цивілізації – світи-економіки (як, наприклад, Середземномор'я). У межах цих цивілізацій відбувалася взаємодія та інтеграція геоісторичних країн, що існували ще до їхнього виникнення.

На території України локальних цивілізацій не виникало, починаючи з раннього середньовіччя її порубіжне положення та соціокультурні зв'язки зумовили інтеграцію до європейської цивілізації. У цьому плані трипільська культура може розглядатися як протоцивілізація, яка історично була першою інтегративною, можливо, навіть потестарною реальністю на теренах України, однак, по-перше, вона була створена вихідцями з Малої Азії, по-друге – не перетворилася на цивілізацію. Її можна розглядати як перший вияв ефекту інтегративного «плавильного котла» на теренах України.

Але яке місце в геоісторії України має Російська імперія та СРСР, в культурну та економічну розбудову яких українці також здійснили вклад та мали з ними «спільну історію», яка нині претендує на звання цивілізації?

Застосовуючи як цивілізаційний, так і світ-системний підхід, можемо стверджувати наступне.

Причорноморські терени України як геоісторичної країни (принаймні її степова частина) мали спільну історію (економічну – як торговельні партнери) та політичну (античні поліси) з середземноморською цивілізацією принаймні з V ст. до н. е. Від ранніх часів існування християнства (як одного з генетичних

коренів європейської цивілізації) Україна має спільну історію вже з європейською цивілізацією. Такої спільної історії не було у країні ні з Центральною Азією, ні – до IX ст. – з племенами середньої частини Східноєвропейської рівнини (де у XIV–XV ст. виникла Московська держава).

За І. Валлерстайном, найбільш загальним і поширеним варіантом геоісторичних світ-систем в докапіталістичну і ранньомодерну добу були світ-імперії – широкі політичні утворення, які відрізнялися різноманіттям культурних кодів. У періоди експансії вони руйнували та / або поглинали слабші міні-системи і світ-економіки. Однак у разі стиснення або занепаду імперій вони виокремлювалися знову. Головний принцип підтримки цілісності світ-імперій – стягування військово-політичним центром ренти-податку (або данини) з локальних безпосередніх виробників (в основному сільських громад) і його подальша адміністративно-бюрократична редистрибуція (перерозподіл). Це щось близьке до азійського способу виробництва. Такою світ-імперією була і залишається Росія, тільки тепер головне джерело економічної підтримки імперської влади – це рента за видобування природних ресурсів.

Світ-економіки, на відміну від світ-імперій, є, насамперед, об'єднаннями економічних мереж виробництва, сформованих поза численними політичними кордонами. Саме такою є сучасна європейська цивілізація. Тобто світ-економіки інтегруються швидше економічно, ніж політично: при відсутності централізованого контролю економічні агенти мають більшу свободу в накопиченні багатств. Політичні ж утворення всередині світ-економіки

сприяють поділу праці та нерівному розподілу в масштабах всієї системи. Основна логіка світ-економіки полягає в тому, що акумульовані прибутки розподіляються нерівномірним чином на користь центрів, а не периферії системи, тобто тих, хто здатний досягти різних видів тимчасових монополій у ринкових мережах [10].

Такий підхід додає до більш абстрактного цивіліологічного ще й економічне обґрунтування у розумінні відмінностей між цивілізацією та імперією, Європою та Росією і місцем у ній України. Нагадаю, що світ-системний аналіз наголошує на первинності економічних чинників утворення систем, у той час як цивіліологічний – на всьому комплексі чинників, із соціокультурними та політичними включно. Власне, світ-системний аналіз можна розглядати як один із спеціальних методів цивіліологічного аналізу. Зокрема, він показує, що світ-імперію достатньо аналізувати у межах геоісторичного та геополітичного проекту, у той час як цивілізацію – у межах цивіліологічного, який враховує також і соціокультурний принцип інтеграції макроспільнот. У такому випадку імперія може бути або частиною цивілізації, або міжцивілізаційним утворенням, яке ми вже розглядали у контексті цивілізаційного підходу – як квазіцивілізацію [7].

Квазіцивілізація – це складне, але внутрішньо значно різномірніше, ніж цивілізація, геополітичне утворення, об'єднане переважно політичними способами. Може силоміць об'єднати геокультурні області та геоісторичні країни різного цивілізаційного походження. Воно охоплює периферійні та порубіжні частини інших цивілізацій. Це – умовний

простір євразійського гартленду, який тяжіє до геополітичної інтеграції, але через відсутність спільних соціокультурних основ для нього навіть складно підібрати універсальну назву та чітко виокремити його межі. Такою є російська квазіцивілізація (також євразійська, російсько-православна, «русскій мір»).

Звідси Україна як частина європейського порубіжжя і стала об'єктом експансії Російської імперії та була тимчасово включена до її теренів. Хоча політичні зв'язки, традиція і культура свідчать про геоісторичну належність України до європейської цивілізації.

Повертаючись до центральної теми цього дослідження, слід наголосити на одній із важливих закономірностей локального цивілізаційного процесу – *тенденція до перетворення України як геоісторичної країни на Україну як геополітичну реальність (незалежну державу)* була одним із важливих атракторів, який визначав історію її теренів від I тис. до н. е. Але, перебуваючи у середньому темпоральному вимірі історичного часу, розвиток України як геоісторичної реальності характеризується циклічністю, у тому числі і змінами геополітичної кон'юнктури. Саме у цьому контексті було розглянуто геополітичні епохи в історії України, при цьому було показано, що вони різнилися і за геополітичними суб'єктами [8].

Кіммерійське потестарне утворення, очевидно, існувало переважно у Степу. Скіфія була першою протодержавою, яка змогла здійснити певну інтеграцію України як геоісторичної країни у межах, найбільш наближених до сучасних. Але до постановня Київської держави такого геополітичного суб'єкта, як українство, не існувало.

Київську державу можна розглядати як типову світ-імперію, що виникла на периферії європейської цивілізації. Вона значно вийшла за межі України як геоісторичної країни, цивілізувавши балтські та фінно-угорські племена півночі. Але підстав для перетворення її на самостійну цивілізацію не сформувалося – вона не створила самостійної світової релігії і разом з усією Європою мала спільне генетичне коріння – християнство римського зразка. Інша річ, що його розвиток у вигляді консервативного православ'я Східної Римської (Візантійської) імперії мав обмежений характер. Але це ще не дає підстави вважати православ'я якоюсь особливою цивілізаційною основою. Швидше за все, слід наголошувати, що західне християнство походить від «ортодоксального християнства» і є динамічною формою його розвитку. Однак з Європою Україну-Русь зближували й інші економічні, політичні та соціокультурні процеси [10].

Пізніші руські князівства – незалежні або у складі Великого Литовського князівства – слід розглядати як регіональні геополітичні реальності, розташовані у межах України як геоісторичної країни і європейської цивілізації (переважно її порубіжжя).

Так само і Запорозьку Січ та Гетьманщину слід розглядати як лімітрофні геополітичні реальності малого (регіонального) масштабу, що продовжували традицію державотворення у межах України як геоісторичної реальності. Так склалося, що у підсумку боротьби за європейське порубіжжя вони були поглинені Московською імперією (євразійською квазіцивілізацією).

І лише з 1917 р. почалося становлення сучасної геополітичної реальності

«Україна», яку ми маємо від УНР та УРСР. Держава постала як інтеграційне утворення, що об'єднало як різноманітні адміністративні регіони з різною історичною долею та переважно українським етнічним населенням, так і території деяких лімітрофних геополітичних реальностей (як ЗУНР та Карпатська Україна) [9]. Але тут уже існувала очевидна геополітична спадкоємність – створення УНР та, у відповідь, – УСРР, а потім її геополітичний розвиток (нехай і обмежений) та трансформація на незалежну Україну. Тобто міжнародний статус УНР, а потім УРСР (як союзної республіки) – суб'єктів міжнародного права та відносин – дає можливість говорити про Україну як геополітичну реальність, що розвивалася безперервно з 1917 р., хоча її кордони суттєво змінювались. Еволюція України від УНР до сучасної України і є тим головним та актуальним чинником державотворення, що призвів до постановня Української держави і став підсумком розвитку України як геоісторичної реальності.

Таким чином, слід розрізнити поняття «Україна як геоісторична реальність (країна)», яка існувала принаймні від початку I тис. до н. е., і «Україна як геополітична реальність», яка існує з 1917 р. Перше слід розглядати як загальне поняття стосовно другого, більш конкретного поняття, оскільки перше репрезентує спільність історичних (тобто географічних, політичних, економічних та соціокультурних) процесів, а друге – лише географічних та політичних.

Запропонована концепція геоісторичних реальностей дає можливість розробки нового напрямку українознавчих та цивіліологічних досліджень. По-перше, перспективним є застосування

геоісторичних методів в українознавстві. По-друге, геоісторичний підхід вносить новий контекст в аналіз соціокультурних та економічних процесів у межах України як геоісторичної реальності, вивчення спрямованості розвитку та взаємовпливу її регіонів і культурних областей. Крім того, у контексті геоісторичних досліджень країн та цивілізацій світу, виходячи із запропонованого вище трирівневого методу геоісторичного аналізу, можна створити модель світового цивілізаційного геопростору (ландшафту).

ЛІТЕРАТУРА

1. Алстед Я. Историческая социология – зачем и как? // Социологические исследования. – 2005. – № 5. – с. 122–128.
2. Бродель Ф. Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II. – Ч. 1. Роль среды. – М., 2002. – 496 с.
3. Булгаков В. А. Концепція геополітичної реальності: цивілізаційний підхід // Держава і право. – К., 2000. – Вип. 6: Юридичні і політичні науки. – с. 416–422.
4. Крисаченко В. С. Людина і довкілля: антологія: у 2-х кн. – К.: Заповіт, 1995. – Кн. 1. – 432 с.; Кн. 2. – 432 с.
5. Крисаченко В. С. Українознавство: хрестоматія-посібник: у 2-х кн. – Кн. 2. – К., 1997. – 464 с.
6. Крисаченко В. С., Мостяєв О. І. Україна: природа і люди: монографія / Друге вид., перероб. і доп. – К.: НІСД, 2002. – 623 с.
7. Мостяєв О. Геополітичні складові цивілізаційного образу України // Україна у світовій історії. – 2014. – № 3 (52). – с. 242–256.
8. Мостяєв О. Етапи цивілізаційного процесу в Україні: особливості періодизації // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство». – 2012. – Вип. 16. – с. 4–10.
9. Мостяєв О. Соборність України та відмінності історико-політичних доль

регіонів // Українознавство. Календар-щорічник. 2009. – К., 2008. – с. 174–180.

10. Мостяєв О. Українство у цивілізаційному процесі: особливості поширення європейських впливів // Українознавчий альманах. – 2013. – Вип. 11. – с. 45–50.

11. Фисун А. А. Мир-системный анализ как теория геоисторических изменений // Вестник Харьковского национального университета. – 2000. – № 487. – с. 34–51.

12. Cultural area. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Cultural_area

REFERENCES

1. ALSTED, J. (2005) Historical sociology – why and how? *Sociological researches*. № 5. Moscow, pp. 122 – 128. [in Rus.]
2. BRAUDEL, F. (2002) *The Mediterranean Sea and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. Part 1: The Role of the Environment. Moscow, 496 p. [in Rus.]
3. BULGAKOV, V. A. (2000) The concept of geopolitical reality: civilization approach. *State and Law*. Issue 6: Legal and Political Science. Kyiv, pp. 416 – 422 [in Ukr.]
4. KRYSACHENKO, V. S. (1995) *Man and Environment* (anthology). In 2 books. Kyiv. Book. 1, 432 p.; Book. 2, 432 p. [in Ukr.]
5. KRYSACHENKO, V. S. (1997) *Ukrainian Studies* (reader). In 2 books. Book. 2. Kyiv, 464 p. [in Ukr.]
6. KRYSACHENKO, V. S., MOSTIAIEV, O. I. (2002) *Ukraine: Nature and People* (monograph). Kyiv, 623 p. [in Ukr.]
7. MOSTIAIEV, O. (2014) Geopolitical components of civilizational image of Ukraine. In: *Ukraine in the World History*. № 3 (52). Kyiv, pp. 242 – 256. [in Ukr.]
8. MOSTIAIEV, O. (2012) Stages of civilizational development in Ukraine: features of periodization. In: *Bulletin of National Taras Shevchenko University of Kyiv. Series «Ukrainian Studies»*. Vol. 16. Pp. 4 – 10. [in Ukr.]
9. MOSTIAIEV, O. (2009) Unity of Ukraine and differences of historical and political destinies of the regions. In: «*Ukrainian Studies*» (annual calendar). Kyiv, pp. 174–180. [in Ukr.]
10. MOSTIAIEV, O. (2011) The Ukrainian community in civilization development: the features of spread of European influences. In: *Almanac of Ukrainian Studies*. Vol. 16. Kyiv, pp. 45 – 50 [in Ukr.]
11. FISUN, A. A. (2000) World-system analysis as a theory of geohistorical changes. In: *Bulletin of Kharkov National University*. № 487. Pp. 34 – 51. [in Rus.]
12. Cultural Area. [Online] Available from: http://en.wikipedia.org/wiki/Cultural_area

O. Mostiaiev

Ukraine as a Geohistorical Country and Geopolitical Reality

Abstract

In the article the author clarified the meaning of «geopolitical reality» that was previously suggested by V. Krysachenko for identification and substantiation of the phenomena of continuity of historical and political, economic and socio-cultural processes on the territory of Ukraine from the beginning of the 1st millennium BC. The vast majority of Ukrainian political scientists and historians recognize that term «geopolitical realities» means states, autonomous state formations, regional and global political systems. Periodical interruptions of state building process in Ukraine do not allow to consider it as a geopolitical reality that existed from Cimmerian or Scythian times. Ukraine as a geopolitical reality with continuance of geopolitical system appeared only in 1917. Thus the term used earlier to describe the continuity of political, economic and socio-cultural processes in Ukraine should be defined as «a geohistorical country». Therefore, we must differentiate the terms «Ukraine as a geohistorical country» (exists at least from the beginning of the 1st millennium BC) and «Ukraine as a geopolitical reality» (exists since 1917). The first term is more general as it represents common historical (i.e. geographic,

political, economic and cultural) processes; the second one regards only geographical and political processes. The geohistorical countries have spatial boundaries, which, however, may vary during their historical development; in the socio-cultural and economic dimensions they are relatively autonomous. In other words the peculiarities of their development are determined by influence of internal processes; they constitute a part of geohistorical realities of the highest order – civilizations or quasi-civilizations. In particular, Ukraine belongs to the European civilization. Russia is considered to be a quasi-civilization because of lack of social and cultural (civilization) unity; it annexed Ukraine in a violent way.

Науково обґрунтована концепція безперервності українського історичного процесу, яка охоплює всі його виміри, є головною інтегративною парадигмою в українознавстві. Однак через несталість, ритмічність українського державотворчого процесу від самого початку в українознавстві виникла потреба у синтетичному обґрунтуванні не просто його спадкоємності, а системного характеру. Вона була обґрунтована у концепції М. Грушевського, який довів провідне значення території (єдності українських земель) як одного з головних чинників цієї історичної системності. Розвиток ідей М. Грушевського та С. Рудницького в українознавчих дослідженнях зумовив запровадження поняття «Україна як геополітична реальність».